G. MIHĂILĂ

LOCUL LUI H. TIKTIN ÎN LINGVISTICA ROMÂNEASCĂ

Drumul vieții și activității științifice a lui *Haiman (Hariton) Tiktin*, în cadrul lingvisticii romanice din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea și de la începutul celui de-al XX-lea, a fost determinat de o împrejurare familială, pe care tânărul cu o voință și o putere de muncă impresionante a știut s-o valorifice strălucit, în slujba studierii și popularizării limbii române, atât în patria adoptivă, cât și pe plan european[1].

Descendent al unei familii de rabini evrei din orășelul polonez Tykocin (Tiktin), de lângă Białystok, stabilită la Breslau (Wrocław), la începutul secolului al XIX-lea, Haiman Tiktin s-a născut la 9/22 august 1850, ca fiu al lui Gedaliah și al Mariei (n. Bornstein). Studiind cu sârguință în liceu atât germana, cât și latina (precum și unele dintre continuatoarele acesteia), a putut deveni profesor de aceste

[1] Bibliografie fundamentală: Iorgu Iordan, *Lingvistica românească* (Academia Română. *Discursuri de recepțiune,* LXXXIII), București, 1946, p. 26-27; Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, vol. II. *De la 1880 până astăzi*, București, Editura Științifică, 1969, p. 293-300; I. Rizescu, *H. Tiktin. Omul și opera*, București, Editura Științifică, 1971, 186 p. (cu analiza detaliată a lucrărilor și o bogată bibliografie critică); Alexandru Graur – Lucia Wald, *Scurtă istorie a lingvisticii*, ediția a 3-a, revizuită și adăugită, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1977, p. 127-128; Jana Balacciu, Rodica Chiriacescu, *Dicționar de lingviști și filologi români.* Cuvânt înainte de acad. Al. Graur, București, Editura Albatros, 1978, p. 243-244; *Istoria lingvisticii românești*. Coordonator: acad. Iorgu Iordan, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978, cap. IV. *Lingvistica românească între 1870 și 1918*, p. 78-85 (autori : Luiza Seche și Mircea Seche); Eugenio Coseriu, *Un précurseur méconnu de la syntaxe structurale: H. Tiktin (Recherches de linguistique. Hommage à Maurice Leroy*. Tiré à part, Éditions de l'Université de Bruxelles, 1980, p. 48-62); H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch.* 2., überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron, Bd. I – III, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 1985 (1986) – 1989: *Introducere* (Bd. I, p. 12-14); 3., überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron und Elsa Lüder, Band I, *A – C*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2000: *Introducere*, p. XI-XIV (Paul Miron); *Lingviști și filologi evrei din România.* Prezentare și antologie de Lucia Wald, București, Editura Hasefer, 1996: *Hariton Tiktin* (p. 11-33); Dr. Dorina N. Rusu, *Membrii Academiei Române. 1866 – 2003. Dicționar*, ediția a 3-a, revăzută și adăugită, cu un cuvânt înainte de acad. Eugen Simion, București, Editura Enciclopedică – Editura Academiei Române, 2003, p. 827: *Tiktin, Heiman Hariton*; Anne-Louise Roth, *O familie onorabilă* (text multiplicat, 16 p.): autoarea, inginer electroenergetician, este strănepoată a lui H. Tktin și a Amaliei (n. Mayerhoffer), nepoată a fiicei acestora, Silvia, și a lui Ludvig Leopold Schmierer, respectiv fiică a Dorotheei (Lola) Schmierer-Roth, cunoscută pictoriță și profesoară de desen la Galați, și a lui Wilhelm Roth; este căsătorită cu ing. dr. Alexandru Ionescu (sora dânsei, Ruth, a fost soția criticului și istoricului literar Ovid Crohmălniceanu).

DACOROMANIA, serie nouă, IX–X, 2004–2005, Cluj-Napoca, p. 17-28

limbi, după stabilirea la Iaşi, în 1869, când s-a căsătorit cu Amalia Mayerhoffer (născută în acest oraş, la 4 mai 1850, într-o familie originară din Silezia).

Începuturile studierii limbii române au fost evocate de el însuşi mult mai târziu, în 1930, când a fost sărbătorit de confraţii filologi din Berlin, la venerabila vârstă de 80 de ani: „Venit în tinereţe la Iaşi […], nevoia m-a făcut să încep a mă familiariza cu limba română. Am găsit repede un profesor şi, datorită faptului că eu cunoşteam limba latină şi câteva limbi romanice, mi-a fost uşor să pătrund secretele limbii române cu ajutorul profesorului, al gramaticilor şi al dicţionarelor, din care am cumpărat pe rând tot ce am putut găsi”[2].

Un rol deosebit în descifrarea tainelor limbii şi literaturii române l-a avut, după propria-i mărturisire, prietenia cu poetul de aceeaşi vârstă cu el, Mihai Eminescu, întors de la Berlin şi numit la 1 septembrie 1874 director al Bibliotecii Centrale şi, pentru scurt timp, profesor de logică şi de limba germană la Institutul Academic, apoi revizor şcolar pentru judeţele Iaşi şi Vaslui (1 iulie 1875 – 1 iunie 1876, după care, timp de încă un an, a fost redactor la „Curierul de Iaşi”)[3].

„Am petrecut cu Eminescu – îşi continuă Tiktin confesiunea – ore minunate în discuţii filologice şi filosofice, şi a fost o mare pierdere pentru mine când el a părăsit Iaşul pentru a intra în redacţia unui jurnal din Bucureşti [„Timpul”, în toamna anului 1877 – G. M.]. El m-a iniţiat în literatura română, de la începuturile ei, şi prin el am cunoscut limba poporului, limbă a cărei importanţă nu era apreciată pe atunci decât de puţini. Lecturile făcute împreună cu Eminescu şi explicaţiile pe care mi le-a dat cu această ocazie acest cunoscător excelent al limbii sale materne mi-au prilejuit o mulţime de constatări lexicografice, gramaticale, literare şi istorice, pe care le-am înregistrat pe fişe, la care s-au adăugat apoi extrase din gazete şi figuri executate de desenatori pentru mine, astfel că am ajuns la o bogată colecţie de fişe. În modul acesta am ajuns la convingerea că limba şi literatura română reprezintă un câmp pentru a cărui deştelenire se făcuseră abia primele încercări modeste, aşa că aveam în faţa mea un teren vast, pe care puteam desfăşura o activitate rodnică”.

Probabil, încă din acei ani a început Tiktin să predea latina şi germana la şcoli secundare din Iaşi (pe la 1900–1901 era la Şcoala Comercială, iar în 1901–1904, la Gimnaziul „Alexandru cel Bun” şi la Liceul Naţional)[4]. Format ca lingvist în atmosfera Şcolii neogramatice de la Leipzig – cu ai cărei reprezentanţi de seamă,

---

[2] Manuscris în limba germană, păstrat în arhiva familiei, la Galaţi; consultat de I. Rizescu, a cărui traducere o preluăm (*H. Tiktin*, p. 9-11).

[3] Vezi G. Călinescu, *Viaţa lui Mihai Eminescu*. Introducere de Eugen Simion. Ediţie îngrijită de Ileana Mihăilă, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2002, p. 126-140, 178-181.

[4] I. Rizescu, *op. cit.*, p. 13 (informaţii obţinute de la C. Turcu); la Biblioteca Academiei Române sunt înregistrate două manuale: *Erstes Lesebuch. Anul întâi de germană*, de H. Tiktin, Iaşi, Editura autorului, Tipografia „Dacia”, P. Iliescu & D. Grossu, 1900, 124 p.; *Zweites Lesebuch. A doua carte de citire pentru anul II şi III de studiu al limbii germane şi în special pentru clasa III şi IV de gimnaziu şi liceu*… de H. Tiktin. Cu mai multe figuri în text, Iaşi, Editura autorului, aceeaşi tipografie, 1901, VI + 200 p.

ca şi cu alţi lingvişti germani şi austrieci s-a aflat în permanent contact, atât prin corespondenţă, cât şi prin călătorii în diverse centre ştiinţifice –, tânărul cercetător s-a preocupat, în primul rând, de fonetica şi gramatica limbii române, inclusiv din perspectivă istorică.

Debutul publicistic l-a realizat la zece ani după stabilirea în Iaşi, în paginile „Convorbirilor literare”, cu studiul *Un fenomen morfologic în limba română,* consacrat gerunziului şi derivatelor de la verbele de conjugarea a II-a şi a III-a (XIII, 1879, nr. 8, p. 294-303; nr. 9, p. 338-346), urmat mai târziu de *Călăuza ortografică* şi de articolul *Cărţii sau cărţei?* (pledând, pe drept, pentru prima formă), incluse în „Arhiva Societăţii Ştiinţifice şi Literare din Iaşi” (I, 1889 – 1890, p. 16-31, 151-205, respectiv, p. 666-681)[5]. Această societate, constituită după mutarea „Convorbirilor literare” la Bucureşti, îl avea ca preşedinte pe savantul geolog Grigore Cobălcescu, iar ca directori ai „Arhivei” pe dr. Eugen Rizu (preşedintele Secţiunii ştiinţifice) şi pe H. Tiktin, preşedinte al Secţiunii literare fiind A. D. Xenopol. Tot în paginile revistei filologul a inserat o serie de *Documente române* (şi texte) din anii 1603-1800 (I, p. 103-124, 241-248; II, 1890-1891, p. 378-380), continuând o preocupare mai veche de scoatere la lumină a izvoarelor scrise în limba română (*O foaie de zestre din 1669*, în „Revista pentru istorie, arheologie şi filologie”, condusă de Gr. G. Tocilescu, la Bucureşti, anul I, vol. I, 1883, p. 337-344).

În aceiaşi ani, lingvistul, ce se încadrase în atmosfera românească, a debutat şi în spaţiul ştiinţific german, cu o amplă cercetare consacrată foneticii limbii române (diftongii *ea* şi *ia*; influenţa consoanelor *ş*, *j* asupra vocalelor următoare): *Studien zur rumänischen Philologie* (Erster Teil, Leipzig, Druck und Verlag von Breitkopf & Härtel, 1884, [VIII] + 120 p.), pentru care Universitatea din Leipzig i-a acordat titlul de „doctor în filosofie” (*sine examine*). Cum era de aşteptat, această preocupare a fost continuată în prestigioasa revistă „Zeitschrift für romanische Philologie”, condusă de G. Gröber: *Der Vocalismus des Rumänischen* (X, 1886, p. 246-255; XI, 1887, p. 56-85; XII, 1888, p. 220-241, 436-462) şi *Der Konsonantismus des Rumänischen* (XXIV, 1900, p. 319-328, 489-500), concomitent cu un studiu de morfologie: *Zur Stellung der tonlosen Pronomina und Verbalformen im Rumänischen* (IX, 1885, p. 590-596)[6].

În aceste condiţii, nu este de mirare că acelaşi Gustav Gröber a apelat la H. Tiktin pentru a colabora cu partea consacrată limbii române în ampla enciclopedie colectivă, *Grundriss der romanischen Philologie* (I. Band, Strassburg, Karl J. Trübner, 1888). Incluzând descrierea limbilor romanice moderne într-o

[5] *Călăuza* a fost tipărită curând şi în broşură, cu titlul *Manual de ortografie românească*, I, Iaşi, I. Cupermann, Librar-Editor, 1889, [II] + 72 p. Precedându-l cu o scurtă *Introducere*, I. Gherman l-a reprodus, sub îngrijirea autorului, cu titlul *Regule ortografice* (Fălticeni, M. Saidman, Librar-Editor, 1891, 54 + [II] p.). Mai târziu, Tiktin a revenit cu unele precizări: *În chestia ortografică,* în „Convorbiri literare”, XXXVIII, 1904, nr. 6, p. 566-573.

[6] Ulterior, în aceeași revistă a apărut un alt studiu de morfologie a verbului: *Die Bildung des rumänischen Konditionalis* (XXVIII, 1904, p. 691-704).

secţiune specială, după introducerea teoretico-istorică (*Ihre Einteilung und äussere Geschichte* von G. Gröber), de la răsărit spre apus (însoţită de o instructivă hartă, *Ausbreitung der romanischen Sprachen in Europa*), savantul romanist a plasat limba română pe primul loc (*Die rumänische Sprache* von H. Tiktin, p. 438-460), după care urmau dialectele retoromane (T. Gartner), limbile italiană (F. d'Ovidio şi W. Meyer), franceză şi provensală (N. Suchier), catalană (A. Morel-Fatio), spaniolă (G. Baist) şi portugheză (J. Cornu), precum şi un capitol aparte, *Die lateinische Elemente im Albanischen* (G. Meyer). Precizând, la început, existenţa a trei dialecte ale *limbii române – dacoromân, aromân* şi *istroromân* (cel *meglenoromân* încă nefiind cunoscut la acea dată) –, H. Tiktin expune datele principale privind lexicul, fonetica şi ortografia, alternanţele fonetice, morfologia, derivarea, compunerea şi, foarte succint, sintaxa.

După cum se ştie, această importantă sinteză consacrată limbilor romanice a fost retipărită la începutul secolului al XX-lea în a doua ediţie, îmbunătăţită şi augmentată. Bibloteca Academiei Române posedă un extras al capitolului redactat de H. Tiktin, cu dedicaţia acestuia pe pagina albă de la început: „D-lui I. Bianu, în semn de deosebită stimă, H. Tiktin" (cota: II. 151524): *Grundriss der romanischen Philologie* […]. *I. Band, 3. Lieferung*, zweite verbesserte und vermehrte Auflage. *Die rumänische Sprache* von H. Tiktin (aceeaşi editură, 1904, p. 564-607; volumul întreg a fost încheiat în 1906). Fără a intra în detaliile augmentării (cu circa o treime) şi actualizării expunerii, vom spune doar că autorul a luat în consideraţie cele mai noi contribuţii (inclusiv referitoare la dialectul meglenoromân), completând bibliografia fundamentală până în 1903.

Demn de subliniat este faptul că, imediat după această sinteză ştiinţifică, harnicul lingvist, numit în toamna anului 1905 „lector onorar pentru limba română la Seminarul de limbi orientale" al Universităţii din Berlin, precum şi la cel de limbi romanice[7], a publicat un foarte util manual, *Rumänisches Elementarbuch*, în nu mai puţin celebra colecţie „Sammlung romanischer Elementarbücher", coordonată de Wilhelm Meyer-Lübke (Heidelberg, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, 1905, VIII + 228 p.).

Anterior, el tipărise în ţară *Gramatica română pentru învăţământul secundar. Teorie şi practică*, Partea I. *Etimologia* [Fonetica şi Morfologia]; Partea II. *Sintaxa*, Iaşi, 1893, [II] + X + 248 p.; [II] + 190 p. (exemplarul de la B.A.R., cota II. 75914, defect: lipsesc filele cuprinzând *Scara*), ce avea să devină manual de bază pentru mai multe generaţii de profesori şi elevi; peste doar doi ani, H. Tiktin, „doctor în filosofie", dădea la iveală ediţia a II-a prelucrată (Partea I. *Etimologia*; Partea II. *Sintaxa*, Bucureşti, Editura autorului, Tipografia «Nouă», Grigore Panaitescu, 1895, VIII + 212 + IV p.; [II] + 176 p.).

„În partea teoretică – precizează Tiktin (*Prefaţă la ediţia I*) – am căutat a aplica în mod profitabil atât ultimele rezultate ale lingvisticii moderne în general,

---

[7] Detalii la I. Rizescu, *op. cit.*, p. 19-21.

cât şi cunoştinţa mai adâncă despre particularităţile limbii româneşti şi istoria dezvoltării sale, dobândită parte prin propriile noastre studii, parte mulţumită lucrărilor meritoase ale altora".

În legătură cu aceasta se cuvine a fi readus în atenţia noastră articolul *Un précurseur méconnu de la syntaxe structurale: H. Tiktin* (1980, citat mai sus, în notă), semnat de unul dintre cei mai străluciţi reprezentanţi ai lingvisticii din a doua jumătate a secolului al XX-lea, Eugeniu Coşeriu. Analiza sintactică „arborescentă", aplicată de structuralişti – sublinia compatriotul nostru – a fost prefigurată într-o serie de gramatici din secolul al XIX-lea, inclusiv în această operă a lui H. Tiktin.

Cu multă modestie, el consemnează în *Prefaţă la ediţia II* faptul că *Gramatica* sa a fost introdusă ca manual de către numeroşi profesori, dintre care unii i-au trimis observaţii şi sugestii – multe acceptate. De altfel, utilitatea ei a fost confirmată peste decenii prin tipărirea „ediţiei a treia, revăzută de I.-A. Candrea", la solicitarea Editurii Tempo (Bucureşti, 1945, XII + 264 p.). În sprijinul acestei aprecieri, ni se pare extrem de preţioasă mărturia unuia dintre cei mai prestigioşi lingvişti români din prima jumătate a secolului al XX-lea, Sextil Puşcariu: „În privinţa aceasta, Tiktin a fost un observator neodihnit, cu urechea veşnic aţintită asupra limbii vorbite şi cu creionul în mână, gata să sublinieze, de câte ori cetea un text. Numai aşa ne-a putut da acea serie nesfârşită de observaţii fine din manualele sale de Gramatică românească, din care au învăţat atâtea generaţii de elevi şi decât care mai clare şi mai bune nu s-au mai scris altele la noi"[8].

Cum ediţia a doua fusese publicată înaintea modernizării ortografiei de către Academia Română în 1904 – şi cu atât mai mult înaintea perfecţionărilor de detaliu din 1932, cu aplicarea largă a principiului fonetic, pentru care militase, între alţii, H. Tiktin însuşi –, I.-A. Candrea, îngrijitorul noii versiuni, introducând unele rectificări gramaticale, a aplicat ortografia „admisă astăzi" (*Precuvântare*, p. V-VII). Această precizare este cu atât mai utilă, cu cât el însuşi, împreună cu Gh. Adamescu, în *Dicţionarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească"* (Bucureşti, 1931), nu se înscrisese pe de-a-ntregul în curentul general, adoptat de societatea românească în Patria întregită.

Este semnificativă, de asemenea, menţionarea sprijinului primit din partea fiicei savantului: „Am fost secondat în această lucrare de D-ra Gertruda Tiktin, fiica autorului, al cărei ajutor preţios mi-a uşurat mult sarcina pe care o luasem asupră-mi. Îi aduc şi pe această cale mulţumirile mele" (*Precuvântare*, p. VII).

Dar adevăratul monument *aere perrenius*, închinat limbii române, a fost opera de o viaţă a reputatului lingvist: *Dicţionar român-german*, pentru care a început să strângă de timpuriu material lexical, inclusiv din texte şi documente vechi, dintre care unele publicate – cum am văzut – de el însuşi. Prima fasciculă a fost tipărită în 1895, iar întregul volum I a fost încheiat în 1903, cum se consemnează pe paginile de titlu: *Dicţionar român-german* de Dr. H. Tiktin. Vol. I,

[8] Sextil Puşcariu, *H. Tiktin* (necrolog), în DR, VIII, 1934 – 1935, p. 483-484.

A – C. Operă tipărită pe cheltuiala Statului. *Rumänisch-deutsches Wörterbuch* von Dr. H. Tiktin, I. Band, *A – C*, Bucureşti, Imprimeria Statului, 1903, XXX + 498 p. Au urmat, pe rând, între 1906 şi 1911, fasciculele volumului II (*D – O*, p. 499-1102); în sfârşit, volumul III (*P – Z*), ale cărui prime cinci fascicule au fost imprimate în anii 1912 –1915, a fost încheiat – după depăşirea unor dificultăţi, ce-au reclamat revenirea temporară a autorului – abia în 1924 – 1925 (p. 1103-1834 + XII p.)[9].

În *Introducere* (vol. I, p. V–X), semnată la Iaşi, în octombrie 1903, Tiktin însuşi înfăţişează cititorului geneza şi etapele alcătuirii *Dicţionarului*:

„Când, pe la începutul deceniului al şaptelea al veacului trecut, mi-am îndreptat interesul înspre studiul limbii româneşti [de fapt, „pe la începutul deceniului al optulea"; în germană: „Als ich Anfange der siebziger Jahre des verflossenen Jahrhunderts mein Interesse der rumänischen Sprache zuwandte…" – *Einleitung*, p. X – G. M.], lipsa cea mai simţitoare ce am întâmpinat a fost aceea a unui dicţionar pe care să-l pot întrebuinţa măcar câtuşi de puţin".

Noul cetăţean al României a început să strângă fişe, ajunse cu timpul „la mai multe sute de mii", şi astfel a decis să alcătuiască el însuşi un dicţionar al limbii române, dar ezita în faţa dificultăţilor financiare legate de tipărirea lui. „Aşa stăteau lucrurile, când – prin anul 1894 – Ministrul de pe atunci al Instrucţiunii, Domnul Take Ionescu [1891–1895, 1899–1900], îmi făcu cunoscut intenţia sa de a tipări cu cheltuiala Ministerului o serie de dicţionare, destinate în primul rând pentru şcoală", inclusiv unul român-german. „Spusei atunci Domnului Take Ionescu că eu însumi de mult timp deja mă gândesc să compun un dicţionar, care e adevărat că ar avea să urmărească în primul rând alte scopuri decât cele avute în vedere de d-sa, dar, dacă Ministerul ar lua asupră-şi cheltuielile tipăririi, eu, pe cât e posibil, aş ţinea seamă şi de dorinţele sale". Generosul ministru acceptă propunerea, iar „în ce priveşte compunerea operei, îmi lasă cu totul mâna liberă".

Adevărat lexicolog modern, la curent cu marea lexicografie europeană, în primul rând, cea franceză – Littré fiind luat ca „îndrumător", în fruntea primului volum – şi cea germană[10], fără a minimaliza prin nimic opera neterminată a predecesorului său, B. P. Hasdeu, care în *Etymologicum Magnum Romaniae* (t. I–III, 1885 – 1897) a căutat să adune „mai cu seamă manifestările spiritului poporului român aşa cum se răsfrâng ele în limba sa", Tiktin precizează astfel

[9] Vezi Constantin Turcu, *Din istoria Dicţionarului român-german al lui H. Tiktin*, în „Anuar de lingvistică şi istorie literară", Iaşi, XIX, 1968, p. 159-67; I. Rizescu, *op. cit.*, p. 24.

[10] În chiar primul an de apariţie a „Arhivei", a publicat conferinţa *Viaţa cuvântului*, ţinută în aula Universităţii din Iaşi (I, 1889-1890, p. 729-746); reprodusă de Lucia Wald, în antologia *Lingvişti şi filologi evrei din România* (p. 17-33). „Depăşind limitele concepţiei neogramaticale – sintetizează D-sa ideile acestei conferinţe –, [Tiktin] s-a apropiat de o interpretare sociologică a limbii, pe care o definea drept produs al colectivităţii umane, promotor al culturii, având drept principal scop de a mijloci comunicarea" (p. 13). Mai târziu, îmbogăţit cu experienţa redactării *Dicţionarului,* H. Tiktin a prezentat la congresul filologic de la Graz comunicarea *Wörterbücher der Zukunft*, tipărită în „Germanisch-romanische Monatschrift", Heidelberg, 1910, p. 243-253.

specificul *Dicționarului* său: „În opera de față, din contra, obiectul propriu al cercetării îl formează limba în sine, iar felul de a gândi, credințele, știința, activitatea, moravurile şi obiceiurile poporului numai într-atâta sânt atrase în sfera cercetării întru cât servesc la înțelegerea fenomenelor limbistice [...]".

Specialiştii – mai ales, Mircea Seche şi I. Rizescu – au analizat în detaliu dimensiunile *Dicționarului* (circa 35 000 de cuvinte), structura judicioasă a articolelor (clasificarea sensurilor, indicațiile privind răspândirea teritorială, aspectele fonetice şi gramaticale, etimologia), precum şi bogăția citatelor alese din cele peste 500 de izvoare bibliografice. În ceea ce ne priveşte însă, am vrea să spicuim câteva dintre aprecierile cele mai autorizate ale unora dintre filologii noştri de renume din secolul XX, care s-au alăturat, pe drept cuvânt, ecourilor favorabile ale romaniştilor străini, după apariția primelor fascicule (Émile Picot, Adolf Tobler, Theodor Gartner, W. Meyer-Lübke, reproduse la sfârşitul paginilor introductive ale volumului I, tipărite în 1903).

Astfel, în 1912, când pe masa specialiştilor şi a publicului larg se aflau primele două volume, Ioan Bianu propunea Academiei Române distingerea lor cu Premiul Năsturel (4 000 lei), întrucât „opera aceasta este cea mai însemnată lucrare lexicografică ce s-a produs asupra limbii române până astăzi"[11]. Ce e drept, atunci nici Tiktin, nici C. Rădulescu-Motru sau Mărgărita Miller-Verghy, ale căror scrieri au fost luate în discuție de comisie, nu au fost recompensați. Dar recunoaşterea meritelor harnicului lingvist a venit peste câțiva ani, imediat după încheierea războiului şi realizarea Marii Uniri, când, în Sesiunea generală din anul 1919, acelaşi I. Bianu a propus, la 7 iunie, alegerea lui H. Tiktin ca membru de onoare al Academiei Române. În laconismul ei, propunerea de primire în înaltul for ştiințific şi cultural, precum şi rezultatul votului erau mai mult decât elocvente:

„«Considerând marea însemnătate a activității filologice asupra limbii române [desfăşurate] de d-l H. Tiktin, propunem să fie ales Membru onorar al Academiei Române».

– Se procede la vot, al cărui rezultat este următorul: votanți: 20; voturi pentru 18, contra 2.

D-l Preşedinte [P. Poni], anunțând rezultatul votului, spune că propunerea a întrunit două treimi şi proclamă pe d-l H. Tiktin membru onorar al Academiei Române"[12].

În ceea ce priveşte *Dicționarul*, discuția a fost reluată în şedința Academiei Române din 12 iunie 1926, după tipărirea ultimelor fascicule:

„D-l *Andrei Rădulescu* pune din nou în discuție chestiunea dezbătută, dar nehotărâtă, a consacrării operei d-lui H. Tiktin, *Dicționarul limbii române,* printr-un premiu al Academiei Române.

---

[11] „Analele Academiei Române", Seria II, t. XXXIV, 1911 – 1912, Partea administrativă şi dezbateri, p. 270, 299-304.

[12] *Ibidem*, t. XXXIX, 1916 – 1919, Partea administrativă şi dezbateri, p. 368.

D-l *I. Bianu* aminteşte că împreună cu d-l Sextil Puşcariu a făcut propunerea de a se da un premiu extraordinar d-lui Tiktin […]”. Această propunere se întâlnea cu o recomandare a regelui Ferdinand, cum aflăm din intervenţia lui V. Pârvan: „M. S. Regele şi-a exprimat dorinţa ca Academia să consacre munca d-lui Tiktin”. Drept care acelaşi I. Bianu a propus „ca plenul să autorizeze Delegaţiunea să remunereze pe d-l Tiktin pentru opera sa cu o sumă de 100 000 lei”, mai exact, la sugestia lui Gr. Antipa, „cu titlu de premiu special al Academiei”, ceea ce – sub conducerea preşedintelui Iacob Negruzzi – se „decide cu unanimitate de voturi”[13].

Sextil Puşcariu, el însuşi principalul autor al *Dicţionarului limbii române* (tezaur), început în 1907, a dat, după stingerea din viaţă a lui H. Tiktin (13 martie 1936), una dintre cele mai înalte aprecieri a trudei fără margini şi a competenţei deosebite a predecesorului său:

„Dar această sete nepotolită de a strânge material documentar cât mai complet […] se vede mai bine din acea bogată colecţie de fişe care a servit la alcătuirea *Dicţionarului* său *german-român*. Dulapul cu sertarele înţesate cu aceste fişe, scrise toate de mâna lui, pe care – mulţumită bunăvoinţei d-lui Gamillscheg – îl păstrăm la Muzeul Limbii Române din Cluj, e cea mai strălucită mărturie a onestităţii şi a devotamentului unui mare muncitor”.

Tiktin a adunat astfel „un material documentar cât mai complet, din scriitori vechi şi noi, din autori culţi şi texte populare, din cărţi de bucate şi scrieri de horticultură, din vechi glosare şi din colecţii de folclor. Numai înarmat astfel, ne-a putut da cea mai importantă scriere lexicografică apărută până acum la noi […], căutând să dezlege cu răbdare multele probleme de amănunt ce se pun la tot pasul celui ce are să urmărească istoria cuvintelor limbii noastre”, iar prin traducerea în germană „înţelesul apare şi mai bine precizat”.

Relevând, de asemenea, bogăţia notelor gramaticale, variantelor şi formelor flexionare ale cuvintelor, S. Puşcariu scoate în evidenţă alineatul final al articolelor, consacrat etimologiilor, unde autorul „a adoptat o ţinută mult mai prudentă şi rezervată”, supunând „unei critici riguroase şi unui control sever etimologiile predecesorilor”, atât la cuvintele moştenite din latină şi la cele provenite din substratul traco-dacic, cât şi la împrumuturile provenite din diverse limbi de-a lungul secolelor[14]. Iar filosoful Constantin Rădulescu-Motru, vicepreşedinte al Academiei Române, evocând personalitatea şi operele fostului „membru onorar”, sublinia în mod deosebit: „Dicţionarul lui Tiktin este şi va rămâne multă vreme de aici înainte o operă fundamentală şi un instrument preţios

[13] Academia Română, „Anale”, t. XLVI, şedinţele din 1925 – 1926, p. 197; C. Turcu, *Din istoria Dicţionarului*…, p. 167 (scrisoare a lui G. T. Kirileanu către H. Tiktin, din 6 iulie 1926). În cuvântarea comemorativă din 27 martie 1936, Constantin Rădulescu-Motru, vicepreşedinte al Academiei Române, a menţionat, de asemenea, recompensa de câte 40 000 lei din partea Universităţii din Bucureşti şi a Facultăţii de Litere (*ibidem*, t. LVI, şedinţele din 1935 – 1936, p. 49-51).

[14] S. Puşcariu, *op. cit.*, p. 484.

pentru specialiştii în limba română, iar pentru marele public un dicţionar excelent, justificând cu prisosinţă deviza pe care autorul a tipărit-o în fruntea volumului al treilea: *«Non omnis moriar»*”[15].

Pe aceeaşi linie se înscrie şi aprecierea dată peste zece ani, în 1946, de Iorgu Iordan, în discursul de recepţie la Academia Română, intitulat *Lingvistica românească*: „Opera lui Tiktin nu este prea voluminoasă, în schimb are un caracter, s-ar putea spune, definitiv, în sensul că cercetările ulterioare i-au adus prea puţine schimbări esenţiale”. În mod deosebit, viitorul redactor responsabil al *Dicţionarului* academic aşază pe o înaltă treaptă ştiinţifică *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, „singurul [pe atunci – G.M.] dicţionar complet cu adevărat ştiinţific al limbii noastre, a cărui existenţă se face simţită în toate operele lexicografice româneşti din ultimele trei, patru decenii” (p. 27)[16].

Această afirmaţie este valabilă atât pentru *Dicţionarul limbii române din trecut şi de astăzi* al lui I.-Aurel Candrea (Partea I din *Dicţionarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească*”, 1931), pentru *Dicţionarul limbii româneşti* al lui August Scriban (Iaşi, 1939), cât şi pentru operele lexicografice colective: *Dicţionarul limbii române* (tezaur), început de Sextil Puşcariu şi colaboratorii săi, continuat de echipele conduse de Iorgu Iordan, Alexandru Graur şi Ion Coteanu (1965 şi urm.), ajuns acum în faza finală şi având ca redactori responsabili pe Marius Sala şi pe autorul acestor rânduri (2000 şi urm.); *Dicţionarul limbii române moderne*, sub conducerea lui Dimitrie Macrea (1958); *Dicţionarul explicativ al limbii române*, coordonat de Ion Coteanu, Luiza Seche şi Mircea Seche (1975; ediţia a 2-a, coordonată de Ion Coteanu şi Lucreţia Mareş, 1996; tiraj nou: 1998); Lazăr Şăineanu, *Dicţionar universal al limbii române*, ediţie revăzută de Al. Dobrescu, Ioan Oprea ş.a. (Iaşi, 1995 şi 1997; retipărit la Chişinău, în 1998); în sfârşit, *Micul dicţionar academic*, cu un *Cuvânt înainte* de Eugen Simion şi o *Prefaţă* de Marius Sala (vol. I – IV, 2001 – 2003).

Dar adevărata „perenitate” a *Dicţionarului român-german* – reprodus parţial fotomecanic de Editura Paideia, în 1998 (vol. I, *A – C*; II, *D – L*) – este confirmată cu prisosinţă de reeditarea, revăzută şi îmbogăţită de un colectiv de lingvişti români şi germani, sub conducerea lui Paul Miron, în anii 1985 (1986) – 1989: H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch,* 2., überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron (Band I–III, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 1986 – 1989; Gesamtredaktion: Elsa Lüder und Paul Miron unter Mitwirkung von Vasile Arvinte; Revision der Etymologien: Vasile Arvinte); de curând a fost iniţiată a treia ediţie: 3.,

[15] „Anale”, t. LVI, p. 49-51.

[16] Reprodus recent, împreună cu *Răspunsul* lui Th. Capidan, în seria: Academia Română, *Discursuri de recepţie*, VI *(1936 – 1948),* volum îngrijit […] de dr. Dorina Rusu, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2005, p. 475-510 (citatul la p. 495).

überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron und Elsa Lüder (Band I–III, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2000, 2003, 2005, XLVIII + 692 p.; VI + 882 p.; VI + 983 p.).

În *Einleitung – Introducere* la ediția a 2-a (vol. I, p. 5-10, respectiv 11-15), reprodusă în ediția a 3-a (vol. I, p. V-IX, resp. XI-XIV), după ce prezintă succint viața şi opera ştiințifică a lui H. Tiktin, în special *Dicționarul român-german*, profesorul Paul Miron adaugă: „După 80 de ani, o nouă ediție era de mult necesară" – aceasta realizându-se la Seminarul de romanistică al Universității din Freiburg, în cadrul unui proiect de colaborare cu Universitatea din Iaşi, sprijinit de Deutsche Forschungsgemeinschaft. Cele două colective de cercetători au efectuat următoarele operații:

1. Au verificat cele cca 70 000 de citate din cele 550 de surse bibliografice, iar, acolo unde a fost cazul, le-au corectat sau întregit (cu localizarea citatelor biblice), adăugând şi unele fişe nevalorificate din totalul celor vândute Muzeului Limbii Române din Cluj, în 1928.

2. Au verificat şi, la rigoare, au îmbunătățit traducerile germane.

3. Au îmbogățit lista de *cuvinte-titlu* pe baza unor citate din autori importanți aparținând secolelor al XVII-lea – al XIX-lea, precum şi din cărțile populare; în acest fel, cuprinsul *Dicționarului* „a crescut cu circa o treime", iar la câteva litere (de exemplu, *E* şi *N*), chiar cu două treimi; pentru atestări cât mai vechi au recurs la informații din documente slavo-române şi româneşti din secolele al XIV-lea – al XVI-lea.

4. Au actualizat transcrierea şi transliterarea.

5. Au îmbogățit documentarea privind răspândirea teritorială a cuvintelor prin referiri la hărțile atlaselor lingvistice etc., dar mai ales:

6. Au introdus o *inovație dificilă*, constând, pe cât posibil, în identificarea celor mai vechi atestări, preocupare existentă de mult în lexicografia unor limbi cu bogată tradiție, prezentă în germene la Tiktin însuşi, extinsă într-o anume măsură în *Dicționarul limbii române* (tezaur), mai ales în *Seria nouă* (1965 şi urm., începând cu litera *M*); „ne încadrăm şi noi – precizează Paul Miron – în rândurile acelor filologi care, în vremea din urmă, au manifestat un interes crescând pentru apariția unui cuvânt în limbă", mai exact pentru cea mai veche consemnare scrisă, obiectiv urmărit sistematic de Florica Dimitrescu (*Contribuții la istoria limbii române vechi*, 1973), de autorul acestor rânduri (*Dicționar al limbii române vechi (sfârşitul sec. X – începutul sec. XVI*), 1974), de Gh. Bolocan şi colaboratorii săi (*Dicționarul elementelor româneşti din documentele slavo-române, 1374 – 1600*, 1981), de editorii-lingvişti ai *Documentelor* şi *Textelor româneşti din secolul al XVI-lea*, sub coordonarea lui Alexandru Mareş (1979) şi Ion Gheție (1981) şi de alți cercetători din ultimele decenii; în acest sens – se adaugă în *Postfață* (p. 956; *Nachwort*,

p. 955) –, „adevărata competiție cu cititorul începe cu stabilirea primelor atestări: aici se aşteaptă cele mai multe şi nu măcar definitive îndreptări”[17].

7. La *etimologii* au completat informațiile lui Tiktin „numai atunci când au descoperit noi rezultate convingătoare” (plasându-le după semnul //), căci adesea au fost nevoiți să se întoarcă „în ograda maestrului, admirându-i prudența şi cuminţenia”.

În concluzie: „Fiecare modificare şi corectură, orice adaos şi indicație – subliniază coordonatorul principal al noilor ediții – au fost cumpănite după acea nescrisă pravilă față de care ne-am simțit mereu obligați: să punem la dispoziția cititorului un util instrument de lucru”, însă cu strădania de a păstra cât mai mult „raporturile de fidelitate față de bătrânul Tiktin”.

În sfârşit, din scurta prefață *La ediția a treia*, semnată de Paul Miron şi Elsa Lüder (vol. I, p. XV), reținem, în primul rând, judicioasa apreciere a operei predecesorului: „Prezentăm publicului român într-o nouă ediție revizuită *Dicționarul român-german* al lui Hariton Tiktin, care, de o sută de ani, nu a pierdut nimic din prestigiu şi necesitate”.

Dintre inovațiile față de ediția a doua, cei doi coordonatori menționează: aplicarea ortografiei actuale, aşa cum a fost precizată de Academia Română în 1993; includerea unor atestări mai vechi, atunci când au fost găsite, la rubrica „prime atestări”; îmbunătățirea referirilor dialectologice; modernizarea, în cazurile strict necesare, a traducerii unor citate româneşti; creşterea ponderată a numărului articolelor, considerându-se că „un dicționar ca acesta nu poate avea funcția unui tezaur lingvistic”.

Această nouă versiune a *Dicționarului* se datorează „nu în ultimul rând” dorinței de a pune la dispoziția publicului român o operă care până în 1989 nu putea fi cumpărată fără valută forte. „Editura Harrassowitz (Wiesbaden) a binevoit să acorde licența necesară publicării în România” a noii ediții Editurii Clusium, condusă de Nicolae Mocanu.

Consemnând recenziile favorabile la ediția a doua, care le-au prilejuit unele „revizii mărunte”, autorii încheie cu o frază pe care considerăm util s-o reproducem

[17] Folosind cu un deosebit profit indicațiile privind cele mai vechi atestări ale cuvintelor, semnalate atât în ediția a doua, cât şi în a treia, autorul acestor rânduri le completează, atunci când are prilejul, în seria de studii publicate în ultimii ani: *Les plus anciennes attestations des mots roumains autochtones (X*^{e} *siècle – 1520),* în „Thraco-Dacica”, XVII, 1996, nr. 1 – 2, p. 23-71; *Les plus anciennes attestations de certains mots probablement autochtones en roumain (du XII*^{e} *siècle à 1520), ibidem*, XVIII, 1997, nr. 1 – 2, p. 47-74; *Cuvinte româneşti de origine autohtonă, atestate în primul secol de scriere în limba națională (1521-1621), ibidem*, XIX, 1998, nr. 1 – 2, p. 15-33; XXI, 2000, nr. 1 – 2, p. 17-31; XXII, 2001, nr. 1 – 2, p. 47-65; *Cuvinte româneşti probabil autohtone, atestate în primul secol de scriere în limba națională, ibidem*, XXIII, 2002, nr. 1 – 2, p. 15-35; *Cuvinte româneşti de origine autohtonă atestate după 1621*, în SCL, LIV, 2003, nr. 1 – 2, p. 135-165.

tocmai în vederea unei drepte aprecieri a operei lui H. Tiktin, pusă acum din nou la dispoziția specialiştilor şi a unui public mai larg:

„Cu puține excepții, cronicari competenți au înțeles că dicționarul lui Tiktin este o enciclopedie panistorică şi că nu poate fi transformat într-un inventar al limbii, care ar cuprinde totalitatea vocabularului românesc. El rămâne un monument prețios, o impozantă carte de căpătâi, o vistierie a cuvintelor din miezul vechiului grai, mereu în mişcare, mereu reînnoindu-se".

Asociindu-ne acestei calde aprecieri, considerăm modesta noastră contribuție drept un omagiu adus entuziastului iubitor, competent cercetător şi propagator al limbii române, *la 80 de ani de la încheierea operei sale de o viață*.

Academia Română
Bucureşti, Calea Victoriei, 125